

A magyar kiejtés (és rétegei)

1.1. Ha a magyar (de bármilyen nyelv hangzásvilágának és ezen belül a helyes kiejtésnek, a tiszta, értelmes beszédnek a kérdéskörét vizsgáljuk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez szoros kapcsolatban van 1. a nyelvi norma és a nyelvi standard kérdésével, 2. a nyelvhasználat, nyelvi stílus gondjával, 3. a nyelvi rétegeződésnek, valamint 4. a beszéd- és a magatartáskultúrának a kérdéseivel, hogy 5. bizonyos műfajok és stílusok „együtt járók”, mert bizonyos műfajokra és beszédhelyzetekre szinte kötelező a nekik megfelelő nyelvhasználat és stílus¹, 6. bizonyos műfajok és stílusok csak bizonyos műveltségi, foglalkozási réteg nyelvhasználatában lelhetők fel.² Az igényszint szerinti nyelvhasználat, a nyelvi réteg, a műfaj és a stílus tehát együttjáró, konkomitáns természetű is.

A kiejtés kérdéseinek vizsgálatakor – a helyes-nem helyes, normatívadekvát határainak megállapításakor – tehát nem szabad figyelmen kívül hagyni a nyelvi és műveltségi rétegeződés kérdéseit, gondjait sem

1.2. Külön gondot jelent az is, hogy a kiejtés törvényszerűségeinek vizsgálata, és (hallgatólagos és kodifikált) kiejtési norma is főleg az *írott nyelv* (az írott parole) hangosított változatára épült. A *hangosított írott szöveg* az alapja a kiejtési sajátosságok helyes-helytelen voltában való döntésnek is.

Szinte a legutóbbi időkig csak a dialektológia vizsgálta a spontán beszélt nyelv (kiejtési) törvényszerűségeit, de - kevés kivételtől eltekintve³ - az is „megállt” a nyelvjárások hang- és fonémaállományának, szókincsének leírásánál. A spontán beszéd mondattanával és intonációjával csak elszórt tanulmányok foglalkoznak. Azok is főleg csak a 70-es évektől kezdve.

2. A nyelvi és ezen belül a kiejtési rétegeződést két irányból szokás megközelíteni:

2.1. A hagyományos felosztás szerint a nemzeti nyelven belül **területi rétegeződés szerint** szembe szokták állítani az *egységesült, terület feletti irodalmi nyelvet a nyelvjárásokkal, ez utóbbiak mellett a regionális köznyelvvvel* is. E szerint az *irodalmi*

nyelv elsősorban *írott nyelvváltozat*, melynek hang és fonémaállományát a helyesírás tükrözi, grammatikáját pedig a nyelvtanok írják le. Egyúttal ezek adják meg az irodalmi nyelv használatának „normáját” is. A regionális köznyelv és a nyelvjárások beszélt nyelvváltozatok.

Az *írott irodalmi nyelvvel*, ennek *beszélt változatával* (vagy legalábbis az annak tartott) *egységesült hangállományú köznyelvvél* szokták szembeállítani a *regionális köznyelvet* (azaz a nagyobb vidéki városok nyelvhasználatát és kiejtését), valamint a területenként változó *nyelvjárásokat*. E három nyelvi réteget elsősorban hang- és fonémaállománya, valamint szókincse alapján szokás elkülöníteni.

2.1.1. A helyes magyar kiejtés és a kiejtés norma szempontjából rendkívül tanulságos és fontos, amit Kiss Jenő ír a nyelvváltozatokat használó közösségnek a *regionális köznyelv*hez és a *nyelvjárásokhoz*, valamint a *köznyelv*hez való viszonyáról:

„A (...) diglott [kettősnyelvű] nyelvközösség egyazon nyelv két megkülönböztető változatát használja: A -magas- változatot ún. presztízsfunkcióban, az -alacsony- változatot a mindennapi helyzetekben. (...) a köznyelvi változat a nagyobb presztízssű, az erősen szabályozott, többnyire tudatosan tanult-elsajátított s formális helyzetekben használt nyelvváltozat. A nyelvjárás ezzel szemben alacsony presztízssű, nem olyan erősen szabályozott, spontán módon elsajátított s a hétköznapi, illetőleg familiáris beszédhelyzetekben használt változat (...). A nyelvjárás ma a familiáris, tehát informális nyelvhasználat formája, a köznyelvi(es) változat pedig a közéleti, nyilvános, azaz formális megnyilatkozások nyelve (...). A kettő között a határ persze nem éles, ez is oka annak, hogy a két szóban forgó változat nem különíthető el mindig pontosan egymástól. A (...) a nyelvjárási beszélők egy része nem kettősnyelvű, tehát (...) a nyelvjárás mellett (...) a köznyelv vagy annak valamely regionális változata normatív használatára (még) nem képes.” (Kiss Jenő: 1989. 406.) Ezért provinciális, hátrányos helyzetben érzi magát – teszem hozzá én.

A beszédszint vagy beszédréteg váltásakor (pl. nyelvjárásból a regionális köznyelvbe vagy a régió köznyelvébe, vagy onnan tovább a köznyelvbe való „átlépéskor”) területenként más és más minőségű nyelvjárási vagy köznyelvi alaknak még

azonos műveltségi szinten lévő beszélőknél és az azonos területen, de a különböző műveltségi szinten lévő beszélőknél. (vö.: Sebestyén 1987.) Mindez nemcsak a kiejtésre érvényes, hanem a szóhasználatra és a mondat szerkesztésre is!

2.2. Kiss Jenő szavai hívják fel a figyelmet a nyelvnek egy másfajta, az **igényszint** (vagy más megközelítésből:) a **presztízsérték szerinti rétegződésére**. Ennek rétegei – ha a nyelvek jelentős részben megegyeznek a terület feletti és területi rétegződés kategóriáival, bár itt a kategóriák száma több.

2.2.1. A legmagasabb szinten, a legmagasabb presztízsértéssel az egységesült hangállományú *irodalmi nyelv*, az *irodalmi igényű nyelvhasználat* és *kiejtés* áll. Ez – bár nem azonos az irodalom nyelvével, mert az összetett kategória! – elsősorban írott nyelvhasználat és ennek hangosított, beszélt változata mert inkább csak felolvasásként, reprodukcióként, interpretációként hangzik fel tanult, igényes beszélők ajkáról: az igényesen szóló előadók, felolvasók szöveghangosítása.

Az írott irodalmi nyelvnek nincsen valódi, igazi (spontánul) beszélt és hangzó változata, legfeljebb *felolvasott, interpretált* változata. Mivel az ország területének nagyobb részén a beszédnek hangzásában regionális-nyelvjárási színezete van, a nyelvhasználati normának, az *irodalmi és köznyelvnek a mintájává*, ezen belül (kiejtés, hangállomány tekintetében) a kiejtési normának az alapjává az iskolázott embereknek, főleg pedig a rádió és tévé munkatársainak és szereplőinek, valamint a közéleti személyeknek az ajkáról elhangzó változata, illetőleg – nyelvjárási színeket, ízeket, jellegzetességeket gyorsan eltüntető, elmosó és az ejtésében az írásképhez leginkább hasonlító – „budapesti nyelvjárás” vált.⁴

Hang- és fonémaállománya az egységesült, írott irodalmi nyelvváltozatával egyezik, legfeljebb nagyon enyhe nyelvjárási ízzel (sokszor sajnos ma már a zárt *ě* hangot sem tűrve meg, pedig – régi játék- és dokumentumfilmjeink tanúsága szerint – színészeink és arisztokratáink többségének beszédét színezte ez a hang és fonéma).

Hangképzésének legfontosabb vonásai: „1. A beszédhangokat tisztán, határozottan, teljes értékűen képezzük. 2. A magánhangzók képzésében nem vesz részt az orrüreg. 3. A mássalhangzók közül is csak az *m, n, ny* orrhangú. 4. Világosan meg-

különböztetjük a zöngés mássalhangzót a zöngétlentől. 5. A mássalhangzók időtartamát határozottan megkülönböztetjük, amikor helyzetük lehetővé teszi. A magánhangzók időtartama független a hangsúlytól, határozottan kell érzékeltetnünk. 6. Érvényesítjük – amikor szükséges és lehetséges – az igazodás, hasonulás, az összeolvadás, a megrövidülés törvényét. 7. A szótagokat is tisztán, határozottan és teljes értékűen képezzük. (Kihagyás, elnyelés, átugrás nélkül.) 8. Ezek a hangképzési sajátosságok nagymértékben befolyásolják a magyar beszéd tempóját [és artikulációs ritmusát] is. A beszéd iramát csak addig fokozhatjuk, amíg hangképzésünk megfelel a fenti követelményeknek. (Hernádi 1979. 99.)

Dallamvilága sokkal szabályozottabb, és hangterjedelmében, regisztereiben szűkebb, kiegyenlítettebb a spontán előszóénál; már csak a szövegalkotásának és hangoztatásának (eltérő) folyamatai következtében is. A mondat- és szövegfonetikai eszközök változatos, az értelmet szolgáló használata a jellemzi: finoman árnyalt erejű *hangsúlyozás* érzékelteti a gondolat logikumát. *Hanglejtésére* elsősorban egy olyanféle dallamvezetés a jellemző, melyet Fónagy Iván és Magdics Klára „kiénekelte dallam”-nak nevez. Ezen belül a mondatdallamok a mondat szerkezeti tagoltságát is jelzik és természetesen segítők a hangsúlyozásnak. A hanglejtés hangterjedelme olykor eléggé szűk határok között mozog, inkább csak a hangsúlyozás a domináns. *Beszédtempója* inkább egyenletes, mint lüktető, bár tempó- és ritmusváltásai szintén érzékeltetik a mondat grammatikai szerkezetét. Megtestesítője a magyar nyelvterület beszédideáljának. Nem azonos a köznyelvvél, hiszen az (elvileg) spontán beszélt nyelv.⁵

2.2.1.1. *Az informatív közlőpróza rétege és stílusa* az előbbinek széles(ebb) körű megvalósítása. Bizonyos mértékig szürkébb, szintelenebb, de még mindig nagyon igényes változata. Főleg igényesen megszólaló értelmiségiek szájából, felolvasásában hallható, mert többnyire a szaktudományok nyelvhasználatának írott változatára épül.

Hangállománya egységesült, az írásváltozatnak felel meg, artikulációja precíz, igényes, a koartikuláció szabályosnak tekinthető. *Hangsúlyozása* a nyelvi logikumot, előszóban a gondolkodás lüktetését követi, a *hanglejtésformák* az írott nyelv dallamát

követik, sok lebegő szakaszszárlattal; hangfekvése általában emeltebb, mint a természetes beszédé. *Beszédtempója* kiegyenlített.⁶

2.2.2. *A köznyelvi beszéd rétege és stíluszintje* a mindennapi élet nagyon változatos (sok változatot tartalmazó) magas presztízsértékű beszédmodora. *Írott változatában hangállománya* egységes, *hangzó* változatának hangállományát azonban a (pestiek és a tanult beszélők, az elektromos tömegtájékoztató munkatársainak beszédét kivéve) mindig színezi valami nagyon enyhe nyelvjárásias íz. Három fokozatával számolhatunk: *A közéleti beszéddel, a tömegkommunikációs stílussal-beszéddel és az igényes magán-megnyilatkozásokkal.*

2.2.2.1. *A közéleti beszéd* a nyilvánosságnak szánt, írott alapról is megszólaltatott, igényes megnyilatkozások hangzó változata; pl. felolvasott publicisztika, szónoklatok, parlamenti megnyilatkozások hangzásformája.

2.2.2.2. *A tömegkommunikációs stílus.* Eléggé összetett kategória, hiszen a műsorközlőnek, hírolvasó bemondónak értelmezve felolvasó beszédétől a műsorvezetőnek – saját szövegét elmondó, azt gyakran félreproduktív módon megalkotó és elmondó – beszédén át a teljesen kötetlen riporteri beszédig az akusztikumnak (és alapjának a szövegalkotásnak, kommunikációs helyzetnek) sokféle árnyalatával találkozunk.

Mindkettőnek általánosabb jellemzői: *Hangállományában* a nyelvjárásiaság legfeljebb a vidéki munkatársak beszédében fedezhető fel. *A hangképzés* folyamatában és realizálódásában általában igényes: a beszéd *artikulációs ritmusában* a helyesírásban normalizálthoz viszonyítva olykor beszédhangok időtartamának ingadozását tapasztalhatjuk (a magyar nyelvközösség egész területén). *A beszéddallam* hangterjedelme is összeszűkül kissé, annak ellenére, hogy a megnyilatkozók megpróbálják az élőszó felé közelíteni a beszéd hangzásvilágát. Ez lehet az oka annak is, hogy a reproductív-interpreatív beszéd nagyon sokszor csinált lesz: egyrészt éneklésbe, kántálásba csúszik, természetellenes, illogikus dallamvezetéssel és értelemátoló *hangsúlyozással*, másrészt „zsinórbeszéddé” válik: szűk hangterjedelemben mozog. Az igényesen beszélők többségének dallamvezetése, hangsúlyozása azonban az értelmet szolgálja. A mondatokon belül többnyire nyitott (lebegő vagy végén emelkedő)

zárlatú hanglejtési formák, a mondatvégeken többnyire enyhén ereszkedő vagy zuhanó dallamú zárlatok jellemzik. Gyakoriak a szólamvégi hangsúlyok a beszédszünet előtt, rendszerint szökőzárral.⁷ A *beszédrítmus* két fő formát mutat. A felolvasások többségében viszonylag egyenletesen gyors, gyakran már hajszolt tempójú. Az élőszóhoz közelítő beszéd többé kevésbé igyekszik követni a gondolkodás lüktetését, olyan formában, hogy a közrezárt mondategységeket, bizonyos alászerkesztett vagy nem lényeges információt hordozó szószerkezetek, mondategységek kimondási tempója megperdül. A felolvasók, beszélők törekszenek a szöveg grammatikai szerkezetének érzékeltetésére a hangsúlyozás, hanglejtés, tagolás segítségével. A felolvasásban az „elegáns” értelmező dallam- és hanglejtésformák dominálnak.

Vannak azonban már nem követendő romái is: pongyola, elkent artikulálás, sok rádiós munkatárs beszédhibás, gyakran illogikus hangsúlyozás (kiemelés) és vele párhuzamosan éneklésbe csúszó beszéddallam, öncélúan melodizált hanglejtés a hajszolt beszédtempó.

A kategória nem tiszta, hiszen a riportok, tudósítások, kerekasztal-beszélgetések stb. egy része nem eredeti formájában, hanem „megvágva” kerül adásba a rádióban és a televízióban is.

2.2.2.3. Az *igényes köznyelvi beszéd, az igényes magán-megnyilatkozás* kiejtésében (hangképzésben) az írott nyelv *hangállományát* igyekszik realizálni. Ezt azonban (a budapestiek kivételével) szinte az egész magyar nyelvterületen színezi némi enyhe nyelvjárási íz. A beszédhangok relatív időtartamának érzékeltetéséből adódó *artikulációs ritmus* nem mindig felel meg a helyesírási szabályzat által előírtaknak. A hangkapcsolódások ejtésére az írásképhez közelítő ejtészváltozatok a jellemzőek. A beszéd *dallamvilágát* az élőbeszéd változatos, általában érzelmi töltésű *hanglejtési, hangsúlyozási formái* adják, s ez nagyon gyakran nem felel meg a „logikus” kiemelés szabályainak. Neutrális hangsúlyozási és hanglejtési formákkal inkább csak a felolvasásokban találkozunk. A beszédnek *tempóváltásokból, beszédszünetekből* és *hangsúlyozásból* adódó ritmusa a gondolkodás lüktetésének felel meg. Erre mutat egyébként a sok, a közlésfolyamat befejezetlenségét jelző és kommunikációt szervező funkciójú

szőkőzárás dallamforma. – Erre a nyelvváltozatra váltanak át a regionális köznyelvet mint alapnyelvváltozatot beszélők, ha igényesen akarják kifejezni magukat. (Vö. Kiss 1989.)

A kategóriát úgy is szokás jellemezni, hogy a műveltek, az egyetemet végzett értelmiségiek igényes beszéde bizonyos, a közéletiség felé is mutató beszédhelyzetekben.

2.2.3. A *regionális* (vagy *regionális színezetű*) köznyelv a nagyobb vidéki városok műveltebb rétegeinek beszéde. Ez él a kisebbségi nyelvterületek igényesen beszélőinek ajkán. Főleg beszélt nyelvváltozat. Presztízsértéke a nyelvészek, nyelv művelők szerint azonos a köznyelvével. Erre váltanak át a nyelvjárásban beszélők is, ha igényesen akarnak megnyilatkozni. (Vö.: Deme 1973, Imre 1973, Sebestyén 1987, Kiss Ernő 1989.)

Hangállománya beszélőinek szándéka szerint a köznyelvi kiejtésnek felel meg, de erőteljesen színezi az adott régió nyelvjárásának hangállománya.

Bizonyos nyelvjárási hangok helyett azonban egyszerűbb változataik vagy köznyelvi megfelelőik jelennek meg (pl. diftongus helyett monoftongus, *i-ző* nyelvjárásban *é* stb. Jó példát kaphatunk erre a Győr-Sopron megyei, az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági beszédet figyelve.) A hanghelyettesítések azonban nem mindig adnak következetes rendszert. Ha a megnyilatkozó ügyel beszédére, a köznyelvi formák jelentkeznek, ha elfeledkezik magáról (még azonos megnyilatkozáson belül is, néha szinte „ötletszerűen”) megjelennek a nyelvjárására jellemző sajátosságok. A *mondatfonetikai eszközök* használatában is az érzelmi töltésű és régióra jellemző dallamformák jelennek meg nagyobb számmal. A felolvasásban, reprodukcióban sajnos mindezek háttérbe szorulnak.⁸

2.2.4. A *nyelvjárások* beszélt változatai a nyelvnek. A vidéken, falun, vidéki kisvárosokban élők, illetőleg a nagyobb nyelvjárási területek, tájegységek lakóinak jellegzetes és jellemző beszédmodora, természetes kommunikációjának beszédváltzata az adott régió belül a hétköznapi, mindennapi, a megszokott nyelvi környezetben. (Vö. Kiss 1989.) Nem tévesztendő össze a színpadok, kabarék „műparaszti” beszédével, mely szerepet játszhatott abban, hogy a nyelvjárások és a nyelvjárási színek presztízsértéke csökkent.

Kiejtésében az adott terület (sajátos) nyelvjárási *hangállománya* realizálódik, a nyelvjárás belső rendszerének normái szerint. Elsősorban ez (pl. erőteljes *ö-zés, í-zés, diftongusok* használata) és hanglejtése, beszédtempója, olykor hangfekvése jellemzi és különíti el az eddig említett kategóriák akusztikai jellemzőitől. (Azt hiszem, példákat nem kell idéznem). Artikulációja általában zártabb, mint a köznyelvet beszélőké. A *mondatfonetikai eszközök* használatára a nyelvjárás hangsúlyozási és dallamformái a jellemzőek. Beszédtempója lassabb mint a köznyelvé, ritmusa a gondolkodás ritmusának felel meg.⁹

2.2.5. A *nem igényes köznyelv* a köznyelvnek igénytelenebb változata. Elsősorban a *hangképzési* folyamat kényelmessége, és következményeként a nem tiszta hangszínű hangvariánsok, a koartikulációban pedig a kevésbé igényes (a hagyományosabb, könnyebben kiejthető) változatok jellemzik.

Dallamvilágát az érzelmi színezetű hangsúlyozási és hanglejtési formák adják. Jellemzői: a befejezetlen közlés szökőzárás hanglejtési formái, a szakasz- vagy szólamvégi nyomatékok és az ún. kétszínű dallam, melyben a szünet előtti szó vagy szólam dallama magas-fekvésbe ugrik fel. Gyakori a hadaró, a szótagokat elnyelő-kiugrató tempó (Legjobb példáit a fiatalok beszédében figyelhetjük meg). Sajnos egyre nagyobb mértékben terjed városon, falun egyaránt. Megjelent a rádió, tévé nyelvhasználatában is.

2.2.6. A *familiáris, bizalmas nyelvhasználat és kiejtés* a mindennapi élet beszédmodora. A megnyilatkozó „elereszti magát”: nem vigyáz sem kiejtésére, sem fogalmazására. Bizalmas társaságban és légkörben nyilatkozik meg. A kategória független nemtől, kortól, iskolai végzettségtől, műveltségtől, társadalmi állástól stb.-től. *Hangszíne, hangszínezése* változatos, rendszerint a beszéd érzelmi-indulati töltésének megfelelően mozog a lágy-kellemes és a kemény-indulatos hangszínezeti árnyalatok között. A beszéd *hangképzései mechanizmusa* rendszerint elnagyolt: sok mormolt ejtésű, elnagyolt képzésű, eltorzult hangot találunk a beszédben, hangkieséseket, szótagkimaradásokat is. (Bizonyos helyzetekben kiesik vagy mormolódik az *l, r, pl. eemegy, beszétem, kőmány, kőszak.*) A vontatott és a hadaró beszéd egyaránt megfér ebben a kategóriában.

A *hangállományban* a köznyelvek mellett élnek a regionális, nyelvjárási hangok is; a *hangkapcsolódásban* az igényesebb formák helyett a hagyományosabbak (egyben kényelmesebbek) következnek be.

Dallamvilágát az érzelemmel telített és igénytelen formák jellemzik. Az intonáció ingadozása, bizonytalansága a nyelvi forma kialakításának bizonytalanságából ered, hiszen a bizalmas élőszóban figyelhetjük meg a legtöbb kihagyásos vagy töredékmondatot, befejezetlen közlést, a „félszavakból is értjük egymást”-elv, beszédhelyzet, a többnyire párbeszédés kommunikációs helyzet következtében. A szövegformálás bizonytalansága miatt gyakori a szökőzárás dallamforma, az érzelmeket kifejező hangsúlyozás és hanglejtés. Mindez függ a családi környezettől, a vidéktől stb. Pl. a városi értelmiségi családban a familiáris nyelv közel van a (regionális) köznyelvhez: a falun élőknél a bázisnyelvjárási elemek az erőteljesebbek.

2.2.7. A *vulgáris, durva nyelvhasználat* és *kiejtés* legfőbb jellemzője a kemény, nyers, éles *hangszín*, a megnövelt, kiabálásba, ordításba torzuló *hangerő*, az elnagyolt *hangképzési* folyamat, az eltorzult színű beszédhangok, melyeken gyakran megfigyelhető az emfatikus nyúlás és rövidülés is. *Dallamvilága* többnyire emelt fekvésben és szűk hangterjedelemben mozog. Jellemzői még: az indulatos, felkiáltás és parancsszerű hanglejtési forma sokasága. Gyakori a szükőzárás beszéddallam. Beszédtempója hol felgyorsuló, hol szaggatott. Egyre nagyobb mértékben terjed, főleg az ifjúság nyelvhasználatában. Behatol a tömegtájékoztató médiumok nyelvhasználatába a magánadók lemezlovasainak, klipműsorok vezetőinek és a zenét kérő telefonálók kapkodó beszéde révén.¹⁰

2.3. A nyelvi rétegződésről szólva természetesen meg kell említeni a **szakmai nyelvhasználat szerinti rétegződést**: a tudományok nyelvhasználatát (filozófiai, jogi, műszaki nyelv stb.) és ezeknek igénytelenebb változatait: a szakzsargonokat, a műhelynyelveket és a hobbinyelveket, azután a **nyelv társadalmi csoportok szerinti rétegződését** (pl. hivatalos nyelv, funkcionyelv, ifjúsági nyelv, kaszárnyanyelv, arisztokrata nyelvhasználat stb.) is.

Mivel azonban ezeket elsősorban szóhasználatunk, mondat szerkesztésük jellemzi, s csak másodsorban jellegzetes a

kiejtésük (pl. az ifjúsági nyelv hangzására nagymértékben a vulgáris-familiáris nyelvhasználat a jellemző) bemutatásuk itt és most – mellőzhető.

2.4. Ugyancsak mellőzhető a főbb stílusrétegeknek (társalgási stílus, hivatali-hivatalos stílus, publicisztikai stílus, szónoki, irodalmi stílus stb.) bemutatása is. Ezeknek ugyan van sajátos hangzásviláguk, de ezzel csak színezik a korábban bemutatott kategóriák hangzását.

3. A bemutatott kategóriákból az *irodalmi nyelvet* és az *informatív közlőprózát* tekinthetjük az ún. *eszményi normának*. A *köznyelv* (és ennek három belső szintje), valamint a *regionális köznyelv* és bizonyos mértékig a *nyelvjárások* az eszményi norma megvalósulását képviselik (bár a nyelvhasználó közösség nézete – nyelvi tudata – szerint a köznyelv számít a normatív nyelvvaltozatnak, s a *nyelvjárások* már *norma alatti szintet* képviselnek). A megtúrt kategóriába sorolhatjuk a *pongyola* vagy *familiáris szintet*, míg a *durva, vulgáris szint* mindenképpen kerülendő. Lenne!

3.1. A képlet azonban korántsem ilyen egyszerű. Több szempontból is jóval bonyolultabb.

3.1.1. Mivel a *beszéd mindig szituatív*: partner-, hely-, helyzet- és alkalomfüggő, ugyanaz a személy is „több nyelven beszél” még az anyanyelven belül is. Napjában csaknem mindenki talán többször is „nyelvi réteget” és beszédstílust vált. Mondjuk egy tizen-huszonéves vidéki fiatal, ha a saját korosztályának tagjaival társalog, a vulgáris-familiáris nyelvet beszéli az iskolában óráközi szünetekben és az utcán vagy a diszkóban. Nem szólva a laktanyáról, ahol a durva kaszárnyai nyelvet és a hangvételt használja. Szüleihez otthon már a familiáris nyelven és hangzással szól. Vendégségben, ismerős felnőttekhez szólva anyanyelvjárását használja. Iskolában tanáraival, hivatalban ügyintézés közben már a regionális köznyelv vagy a köznyelv nyelvhasználatának, kiejtésének megfelelően igyekszik szólni, Pestre utazva, vagy oda felkerülve pedig mihamar igyekszik levetkőzni nyelvjárási sajátosságait, hiszen azokat provinciálistusnak érzi. Tudatában a nyelvjárásnak kisebb a presztízsértéke. Az egyetemen, vagy netán nyilvánosság előtt már a köznyelv vagy az irodalmi nyelv kiejtési és nyelvhasználati szabályainak igyekszik megfelelni. (Már amennyiben magatartáskul-

túrája és anyanyelvi ismeretei ezt lehetővé teszik!) (Vö. Penavin Olga 1986, Kiss Jenő 1989, 406–7.)

3.1.2. Ha a nyelvnek és realizálódásnak mai kategóriáit és a nyelvi rendszerben elfoglalt helyüket akarjuk leírni, a nyelvhasználat gyakorlatának két irányát fedezhetjük fel. A nyelvhasználat elemei, különféle változatai ugyanis horizontálisan kétszer két póluspár között helyezkednek el.

3.1.2.1. Az egyik póluspár a nyelvnek (a) a *beszélt* és (b) az *írott nyelvváltozata* (nyelvhasználat). Közöttük a (hallgatónak szóló) spontán beszédtől a félkötöttön, az élőszó-szerűen megszólaltatotton, az értő-értető felolvasáson, a hangosításon (a mechanikus felolvasáson) át a (néma, az olvasónak szánt) írássóságig tartó átmeneteket találjuk.

3.1.2.2. A másik póluspár hangállományában, frazeológiájában, grammatikájában (a) *egységesült, szabályozott, terület feletti nyelvváltozat*, illetve (b) a *nem egységesült területi nyelvváltozat(ok)*. A két pólus tehát: az ún. *irodalmi nyelv* és a *nyelvjárások*. Köztük helyezhetjük el a *köznyelvet* és a *regionális köznyelv(ek)et*.

3.1.3. A pólusoktól a szomszédosok felé is találunk átmeneteket, hiszen mindegyik nyelvváltozatnak van beszélt és írott realizálódása. A nem egységesült nyelvváltozatra inkább a beszéltég, az egységesültre az írottság a jellemzőbb. A nyelvjárásoknak *ma már* nincs írott változatuk, legfeljebb a (szép)irodalomban.

Ha a hangzás felől közelítünk, a két póluspárt egyre is lehetne szűkíteni ilyen éles szembeállításal: egységesült hangállományú írott, valamint nem egységesült hangállományú beszélt nyelvváltozatra. De ez már túlzott egyszerűsítése a nyelvi valóságnak.

3.1.3.1. Az *irodalmi nyelv, köznyelv, regionális köznyelv, nyelvjárás* tulajdonképpen kettős kategóriák. Ugyanis egyrészt elemei a horizontális rétegződésnek az egységesült–nem egységesült hangállomány (a terület feletti–területi) szerinti és az írottság–beszéltég szerinti osztályozásban. Másrészt azonban elemei az igény szint szerinti rétegződésnek is.

3.1.3.2. A két póluspár középső régiójában az ún. *réteg-, és csoportnyelveket, szaknyelveket* helyezhetjük el. Ezeknek is megvannak a kiágazásaik a különböző pólusok és oldalak felé, hiszen mindegyiknek megtalálható beszélt, és írott-felolvasott,

azaz nem egységesült és szabályozott változatuk is. Pl. az ifjúsági és műhelynyelv inkább a beszélt és nem egységesült nyelvváltozat, az élősóra jellemző hangzással, míg a tudományos szaknyelv az egységesült és írotthoz áll közelebb, noha van beszélt változata is. Ezt a felolvasások hangzásvilága jellemzi inkább.

4. A *kiejtési norma megvalósulása* szempontjából eléggé problematikus az imént bemutatott rétegződés értékelése és főleg érvényesülése. A beszéddel, kiejtéssel foglalkozó nyelvhelyességi szakirodalom ugyanis tele van a tömegkommunikációs beszéd elleni kifogásokkal: a rádióban, tévében megszólaló hivatásos munkatársak beszédhibáinak, hangsúlyozási, hanglejtési vétségeinek felsorolásával, taglalásával. igaz, hogy a rádió, és tévé munkatársai közül sokakat ott találunk a szép magyar beszéd „etalonjai“, a példamutatóan beszélő színészek és előadóművészek, pedagógusok között, a Kazinczy-díjasok csapatában.¹¹

4.1. Az igényes beszéd és kiejtés érvényre jutását, az egységes és igényes köznyelvi kiejtés kialakulását azonban gátolja több belső és külső nyelvváltozási-nyelvfejlődési tendencia, több, a kiejtéssel kapcsolatos, nemzedékről nemzedékre hagyományozódó kiejtési *álszabály* és *babona*, valamint több (szerintem negatív) társadalmi-politikai-kulturális tényező.

Nézzük őket, inkább csak a jelenségeket, tényeket regisztrálva, nem mindig keresve-találva meg a kiváltó okokat.

4.1.1. Mint Gósy Mária mérései bizonyítják (Gósi 1997), az egész magyar nyelvterületen – elsősorban azonban a fiatalabb korosztályok körében – erőteljesen *felgyorsult a beszéd irama, a beszédtempó*. Tapasztalható ez a hétköznapi kommunikációjában is, de feltűnő módon észlelhető az elektromos médiumok beszédét hallgatva. Az állami (közszolgálati) és a magánrádiók és televíziók tájékoztató műsoraiban éppúgy, mint az ifjúságnak szánt (lemezgazdás) zenés (klip) műsorában. A tempó gyorsulása következtében „*elkentebb*“, *mormoltabb lett a beszéd artikulációja*, már nem tiszták a beszédhangok, gyakorivá vált a *hadaró, szótagot ugrató beszéd*, főleg a városi ifjúság körében, de már a vidék nyelvhasználatában, a nyelvjárásokban is. A magyar beszéddallamok mellett megjelentek idegenes dallamformák. az angol disc-jockey stílus hanglejtése. – Igaz, a rádiók és

tévék tájékoztató műsorainak „hivatásos beszélői„ tisztábban képzik az egyes beszédhangokat, de a felpergetett tempó sokuk beszédéből szinte teljesen eltüntette a megértést segítő tagoló szüneteket. A felolvasott nyelvhasználat miatt összeszűkült beszédük dallama is. Szövegmondásuk „zsinórbeszéddé“ vált, melyet az emelet hangfekvésben mozgó, szűk, árnyalatban hangterjedelem (monoton dallammenet), a sok egyforma erejű hangsúly és a mondatvégnek hirtelen leeső dallama jellemez.

4.1.2. A felgyorsult élettempó és beszédritmus miatt (?) a spontán beszélőknek nincs idejük, türelmük a pontos fogalmazásra, a szöveg mondataink és egészének kerek megformálására. Talán ez az oka, hogy a spontán beszédben általánossá vált egyrészt a szókeresést, a folytatást jelző nyögések sorozata, az *őö-zés*, valamint a beszéddallamnak a beszédszünetek előtt a magasba rántása. Ez a mondandó befejezetlenségét és a folytatás szándékát van hivatva jelezni. Csakhogy a vele együttjáró szólamvégi nyomaték miatt károsodik a szöveg logikája.

4.1.3. Az időhiány, a hajszaltság az írott beszéd hangosítására is rányomja a bélyegét. Az íráson alapuló beszédnek egyébként is más a hanglejtése, szerkezeteit amúgy is nehezebb és csak erőteljes tagolással-hangsúlyozással lehet értőn/értve megszólaltatni, mint a szukcesszív (hozzátoldó) szerkezetű, szájra-fülre írt mondatokat (vö. Wacha 1989, 1990, 1997). A gyorsan, olykor hevenyészve, gyakran rossz szórenddel megfogalmazott szövegek felolvasója főleg arra vigyáz, hogy a szöveg baki nélkül hangozzék el. Mechanikusan mondja a mondatokat, s nem a szöveg értelmére, csak a mondatok (sztereotip-„helyes“) hangzására figyel. Éppen ezért a felolvasó beszédben eléggé sok az értelemtorzító, ún. illogikus hangsúly.

4.2. A szöveg értő/értelmes/értető megszólaltatásának – és egyúttal a megfelelő hangsúlyozásnak és hanglejtésnek – korlátozóit a szinte *legyőzhetetlen kiejtési álszabályok*. Ezek a lényegükben leegyszerűsített szabályok az iskolai olvasástanítással maradnak életben és terjednek. És a felolvasó-interpretáló beszédben élnek szinte kiirthatatlanul.

4.2.1. Ilyen rosszul általánosító szabály, tehát tévtan a *hangsúlyozásban*, hogy minden szó első szótagját hangsúlyozni kell, s ez a hangsúly a szó első szótagjára helyezett nyomaték (dinamikai többlet). Ennek köszönhető a felolvasó nyelv

agyonhangsúlyozottsága és összeszűkült beszéddallama. A *valóság*: a hangsúly nem jár minden szónak, csak a mondandó szempontjából kiemelendőnek. S hogy melyiket kell kiemelni, azt a mondat és a szöveg összefüggései döntenek el. Tehát a mondat értelme és a szöveg mondandójának logikája határozza, adja meg, hogy a közlés szempontjából mi az új, a fontos, mit kell kiemelni. Az is álszabály, hogy a hangsúly dinamikai többlet. Deme már 1980-ban felhívta rá a figyelmet, hogy a hangsúlyozás, hangleadás, beszédtempó és szünet együttjáró, és egyaránt szerepet játszik a szöveg értelmezésében. Szász Károly a múlt század ötvenes éveiben (!) azt írta, hogy a magyarban a hangsúly: a hangsúlyos szótagnak magasabb hangfekvésben való kimondása. Bolla Kálmán eszközfonetikai kutatásai azt igazolják, hogy a hangsúlyképzés kialakításában nagyobb a szerepe a beszéddallam megváltozásának, mint a dinamikának. A *hangsúlyozás* terminus technicus azért vált általánossá, mert e század húszas éveitől a beszéddel foglalkozó szakirodalomban még nem volt szó a hangleadásról. Ez utóbbiról az első összefoglaló munka az ötvenes években jelent meg.

4.2.2. A *beszéddallamot* és a *mondat* és a *szöveg tagolását* illetik azok az *álszabályok*, hogy: a) a magyar kijelentő mondat dallama ereszkedő, a kérdő mondat dallama pedig emelkedő-eső, valamint: b) a veszőnél felvisszük a hang(súlyt), és szünetet tartunk, pontnál pedig levisszük a hangsúlyt (!) és szünetet tartunk. E két szabály egymásnak is ellentmond, hiszen ha a veszőnél felvisszük a hangot, már sérül az ereszkedő dallam „szabálya”.

Ezeknek az álszabályoknak a követéséről még hivatásos beszélőket is nehéz leszoktatni. Az írásjelről írásjelig olvasás eredménye: szünetekkel széttagolt szövegmondás (felolvasás), mely a szünetek előtt felrántott beszéddallammal és szólamvégi nyomatékkal (ez az éneklésnek egyik fajtája) mondatokra, mondatdarabokra esik szét.

Tegyük a helyükre a tévtanokat! A magyar beszéddallamnak három leggyakoribb formája az elül-eső, az ereszkedő és a lebegő dallamforma. Főleg a kijelentő mondatokban. A mondaton belül minden hangsúlyozási-hangleadási egységben általában újra és újra ezek a dallamformák térnek vissza. A kijelentő mondat dallama annyiban ereszkedő, hogy az utolsó hangsúly-

lyozási-hanglejtési egységére jellemző leginkább az elül-eső dallam, s ebben a hangsúlyos szótag után nagy a dallam lelépése. A kérdő mondati dallam pedig akkor emelkedő-eső, ha nyelvileg nincs kifejtve kérdő jellege. Ha tehát kérdőszó vagy kérdőszócska van benne, dallama megfelel a kijelentő mondaténak. Más az óhajtó, felkiáltó és felszólító mondat dallammenete.

Ami a szöveg tagolását illeti: a vessző nem szünetjel, hanem (esetleg szünetre, dallamvezetésre is utaló) helyesírási jel. Ezt jelezheti, de nem okvetlenül jelzi a vessző vagy a pontosvessző. Tagmondat határán találunk vesszőt, szószerkezeti határon nem mindig. A helyes megoldás: a szó- és mondat szerkezeteket kell hangsúllyal, hanglejtéssel összefognunk, és a szó- és mondat szerkezeti határon tagolhatunk szünettel vagy szünetpótlóval (hangsúllyal, hanglejtésváltással). Ha a beszéddallamot is felhasználjuk a szöveg értelmezésére, a mondat- és szövegszerkezet érzékeltetésére beszédünk dallamosabb és logikusabb lesz, elkerülhetjük a monoton zsinórbeszédet is, a kántáló, éneklő hanglejtést is.

S még valami, amiről hosszú ideig nem esett szó! Az írott szöveg értő/értető tolmácsolásakor az elemzés során az egyes mondatok hangsúlyviszonyainak megkeresésekor nemcsak a mondaton belüli hangsúlyviszonyokra kell figyelni, hanem a mondatok közötti (tartalmi) összefüggésekre is, beleértve ebbe a mondatokon belüli (nyelvi szerkezeti) és szövegmondatok közötti mondattani viszonyok elemzését is.

4.2.3. Ugyancsak *kiejtési tévtan* a *jelző kötelező hangsúlyozása*. Ez a terminológiai félreértésen alapuló kiejtési babona szinte leküzdhetetlen. A jelző-jelzett szó, valamint a határozó-állítmány hangsúlyviszonyait is mindig a szöveg értelmének kell meghatározni. Erőteljesebb, kiemelő hangsúlya csak az ún. kijelölő jelzőnek van. A sima minősítő jelző hangsúlya többnyire a jelzett szóéval azonos erejű.

4.3. A *hangképzés* terén több gonddal is kell számolnunk.

4.3.1. Részben a beszédiram és az életritmus felgyorsulása, részben a magatartáskultúra fellazulása, a „lezserség“ (a magatartási trehányság) miatt, részben talán az angol nyelv hatására (?) *pontatlanná*, elkentté vált a *hangképzés teljes folyamata*. Lerövidültek a hosszú hangok, s bizonyos kényeskedő, affektáló be-

szédben megnyúlnak a szólamvégi rövid hangok. Ennek következtében megbomlik a magyar beszéd fonémarendszerének hosszú-rövid korelációja. A beszéd vagy pattogóvá, vagy lezserré válik.

4.3.2. A kisebbségi nyelvhasználatban az államalkotó nyelv hangállományának hatására változik a hangképzési bázis az utódállamok magyarságának beszédében. Főleg időtartam-változásról beszélhetünk az erdélyi és jugoszláviai magyarság kiejtését vizsgálva, hangszínváltozásokat találhatunk pl. a magánhangzó-állományban az erdélyi és a felvidéki magyarság körében. (Pl. Erdély egy részén és a csángóság közt a vokális-rendszer zártabbá vált.)

4.3.3. *Hangváltozási* tendenciákkal is kell számolnunk.

A rádiós meghallgatások és a Kazinczy-versenyek alapján úgy látszik, változott a *s-zs-cs*, és a *sz-z-c* hangszíne. A *s*, a *cs* élesebbé, olykor (főleg lányoknál) jésítetté, selypessé vált, a *sz*, *c* hangszíne eltompult.

Általános tendencia, hogy mássalhangzó előtt elnagyoltta, mormoltta válik, nagyon (pótlónyúlással) gyakran kiesik az *l* és az *r* hang, és azok ejtésében is, akik nem roccsolnak: *ee¹megy*, *do¹gozik*, *koo¹mány*, *a¹c*, *ha¹mic* stb. Az ejtésmódnak: *dógozik*, *eemegy*, *vót*, *hód*, *kó¹mány*, *ó¹vos* stb. voltak nyelvtörténeti és nyelvjárási előzményei, de a jelenség ma már szinte tendenciaszerűen azoknál is felfedezhető, akiknek beszédében nincsenek nyelvjárási és regionális színek.

Bárczi Géza a negyvenes évek elején még csak Debrecen környékéről regisztrálta a hátrább képzett *t*, *d* hangot. Ma már az ország minden részén felfedezhetjük és nem csak sajátos beszédhelyzetekben, tehát nem csak kisgyermekekhez, kisállatokhoz szóló gügyögésben és oktató-fontoskodó-magyarázó beszédben.

Egyre gyakrabban hallható a *g-gy* hangszínváltozása is. intervokalikus helyzetben vagy kiesik a hang (*éetem*, *éedül*, vagy valami uvuláris-latingális hang hallható a helyén (*e¹etem*, *e¹edül*, *e¹éssé¹es*).

A magyar koartikuláció szabályai szerint az *r-l-m-v* hang nem vesz részt a zöngéesség szerinti részleges hasonulásban. A *v* csak passzívan: zöngétlenedik, de nem zöngésít. (Ez alól a Dunántúl délnyugati nyelvjárása volt kivétel, *Vazsvár* vidékén

mondták, hogy *hatfan, hadvan*). Egyre gyakoribb, hogy ezek a hangok, különösen a *v*, zöngésítik az előttük álló zöngétlen mássalhangzókat. Nyelvjárási előzményei ennek is vannak (*bicigli, legvár*). A jelenség azonban terjed, nem rendszerszerűen, de egyre gyakrabban felfedezhető köznyelven beszélőknél is (*hőmérséglet, kifejtig véleményüket, a külföldiege megnyugtátása, képzés végén* stb.).

Szomorú jelenség, hogy – főleg az írásképe hatására – egyre inkább eltűnőben van a zárt *ĕ* hang, noha korábban a magyar nyelvterület nagyobb részén élt. Színészeink, arisztokratáink beszédében is aktív volt ez a hang. Kazinczy-versenyeken azok ajkáról sem hangzik el, akiknek spontán beszédében megvan. Hogy az írásképe hatására szorul vissza a hang, bizonyítja, hogy az egyik, élőszóban erőteljesen *ĕ-ző* nyugat-dunántúli református községben a zoltárénekléskor csak nyílt *e* hallható.

4.4. Mindezeknél sokkal veszélyesebbnek tartom, hogy egyre nagyobb teret kap a médiumokban a „bunkó beszéd”. Két éve – éppen itt Adán – szóltam erről, az ifjúság beszéd- és magatartáskultúrája, nyilvános kommunikációja kapcsán. Azóta a helyzet csak rosszabbodott. A magánrádiók és magán televíziók „lemezgazdái” angol-amerikai stílusú, hanvételű „szövegelésükkel” egyrészt a hadaró beszédet és az idegenes hanglejtés-hangsúlyozást terjesztik, másrészt azonban olykor alpári stílusukkal, hadrikáló beszédükkel, elnagyolt-elkent hangképzésükkel a „lezser”, flegma, nagyképű beszédmodort, a partnert semmibe vevő beszéd divatját terjesztik.

A legfőbb gond ugyanis az, amire már Kolozsvárott, az élőnyelvi konferencián 1991 szeptemberében felhívtam a figyelmet (Van-e egységes magyar köznyelvi kiejtés címmel), hogy a köznyelvi kiejtés mindjárt a magyarul beszélő nyelvi közösség számára a Magyar Rádió és Televízió hivatásos munkatársainak kiejtése és beszéde, annak ellenére, hogy itt is egyre többen szólalnak meg olyanok, akiknek beszédét a nyelvi közösség egyáltalán nem tartja példamutatónak.

---

1. Vö. Deme László 1971, 1978.

2. Vö. Wacha 1973, 77–103; 1973. 103–70; 1974. 203–16; 1987. 255–306; 1992. 47–93.

3. Csűry Bálint, Fónagy Iván, Hegedűs Lajos és Magdics Klára munkáira gondolok.

4. Nem éppen a nyelvészek, inkább a nagyközönség és a médiumok munkatársainak tudatában. Ez a magyarázata, hogy a pestre felkerülő fiatalnak egyik legfontosabb „tennivalója”, hogy „elveszítse” beszédének nyelvjárási színeit.

5. Vezető színészeink pódiumszerepléseit említhetjük példaként. Azonkívül a rádió- és tévémondók, műsorvezetők, kiváló szónokok beszélnek, és előadóművészek, színészek, ha nem ábrázolnak jellemet.

6. Az elektromos tömegkommunikáció munkatársainak beszéde – volt – ilyen.

7. A közéleti személyek közül illusztráló példaként a rádió, tévé kerekasztal-beszélgetéseiben szereplő tudósok, szakértők beszédét említhetjük meg.

8. Gyakran az adott nyelvjárás belső rendszerének normáinak megbomlását/változását és a megnyilatkozó beszéd-igényszintjét jelzik. (Vö.: Kiss 1989.) A koartikulációban egyaránt jelentkezik a köznyelvre és a nyelvjárásra jellemző koartikulációs szabályszerűségek. Megjelenésük azonban nem rendszerszerű. Nagyon sok jeles tudós, közéleti személyiség beszél, használja spontán megnyilatkozásakor.

9. A köznyelv-regionális köznyelv-nyelvjárás kategóriákkal kapcsolatban emlékeztetni szeretnénk a Kiss Jenő cikkéből már idézett megállapításra, hogy a beszélők tudatában legnagyobb presztízsértéke a köznyelvnek van, legkisebb pedig – sajnos – a nyelvjárásoknak.

10. Legpenetránsabb példája ennek Császár Előd és Soma beszéde. Sajnos éppen e műsoroknak a kedveltsége miatt az ifjúság körében ez a beszédmodor lesz a minta.

11. Pl. Makay Margit, Körmendy László, Ráday Imre, Pálos György, Horváth Sándor, Erőss Anna, Csomós Mari, Jancsó Adrienn, Nagy Attila, Rapcsányi László, Sinkovits Imre, Kovács P. József, Venczel Vera, Török Annamária, Kertész Zsuzsa, Bánffy György stb.

A hivatkozott szakirodalom:

Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. AkK. 1971.

Deme László: A regionális köznyelvi kutatások kérdéséhez. Mny. LXIX, 1973, 260-6.

Deme László: Grammatikai képlet és akusztikai képlet kapcsolatához. EFF. 3. 1978. 7-13.

Gósy Mária A magyar beszéd tempója és beszédmegértés. Nyr. 121. 1997. 129-39.

Hernádi Sándor: Beszédművelés az óvónői szakközépiskola I-II. osztálya számára. Tankönyvkiadó, 1979.

Imre Samu: A regionális köznyelvi kutatásokról. MNY. LXIX, 1973, 256-60.

Kiss Jenő: A kettősnyelvűségről. Mny. LXXXV, 1989, 406-11.

Penavin Olga: Nyelvjárás és köznyelv. Fórum Kiadó, Újvidék, 1986, Nyelvművelő füzetek.

Sebestyén Árpád: Újabb lehetőségek, feladatok, módszerek nyelvjáráskutatásunkban. Mny. LXXXIII, 1987, 507-16.

Wacha Imre: A bemondói beszéd akusztikumának stílusgondjairól. A rádióbemondó beszéde. 1973b. 103-70.

Wacha Imre: Az elhangzó beszéd főbb akusztikus stílus kategóriáiról. ÁNyT, X, 1974, 203-16.

Wacha Imre: A beszélt nyelv kategóriái. Problémafelvetés és felújítás (Hungarológiai Közlemények 19. Újvidék, 1987. 255-306.)

Wacha Imre: A rádióhírek kommunikativitása. Nyr. 113. 1989. 412-25.

Wacha Imre: A rádióhírek szövegformája és megszólaltatási gondjai. Nyr. 114. 129-42.

Wacha Imre: A nyelvi rétegződés kérdéseire. „Perújrafelvétel” a magyar szakirodalom alapján. In: Normatudat - nyelvi norma. Szerk.: Kemény Gábor. MTA Nyelvtudományi Intézet (1992) 47-93.

Wacha Imre: Gondolatok a tévéhíradó nyelvéről és kommunikativitásáról. Telehír 12. 1997. 7. sz. 17-23.

Wacha Imre: A rádióhírek nyelvéről és kommunikativitásáról. MRT Rt. Oktatási osztálya, 1997.